

Διαγενεακή μετάδοση της ψυχοπαθολογίας: από την κατανόηση στη θεραπεία

Δημήτριος Γ. Γεωργιάδης

Παιδοψυχίατρος, ψυχοθεραπευτής. dimgeos@otenet.gr Τμήμα Ψυχιατρικής Παιδιού & Εφήβου, Ψυχιατρικός Τομέας Γ.Ν. «Ασκληπιείο» Βούλας paidopsychiatriko@asklepieio.gr

(Το κείμενο παρουσιάστηκε ως εισήγηση στο 9^ο Συνέδριο Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας σε Στρογγυλό τραπέζι το οποίο οργάνωσε η ΕΕΣΚΕΨΟ).

Φωτογραφία Περικλής Αντωνίου

Περίληψη

Η μετάδοση της ψυχικής ζωής από τους γονείς στα παιδιά και από γενιά σε γενιά αποτελεί αντικείμενο έρευνας τις τελευταίες δεκαετίες. Πέραν της κληρονομικότητας, σημαντικοί μελετητές, ψυχαναλυτές (KAES R.& FAIMBERG H.) και οικογενειακοί θεραπευτές (BOSZORMENYI-NAGY I. & SPARK G.M. , BOWEN M.) αναζητούν τους μηχανισμούς μεταφοράς και εντοπίζουν σημαντικές- ευάλωτες περιοχές της ψυχικής ζωής όπως: οικογενειακές αξίες και νομιμότητες, ονοματοδοσίες, τα εν κρύπτη οικογενειακά μυστικά, το ψυχικό τραύμα, κ.α.

Στην κλινική εργασία με παιδιά και εφήβους η ψυχοπαθολογία μπορεί να εκδηλώνεται σε διαφορετικές αναπτυξιακές στιγμές με διάφορες νοσολογικές εκφάνσεις: Πρώιμες διαταραχές, ψύχωση στην εφηβεία, διαταραχή διαγωγής,

κατάθλιψη, απόπειρα αυτοκτονίας, κ.ά. Ανιχνεύονται συχνά θέματα της ιστορίας των γονέων και παππούδων, τα οποία οδηγούν σε καλύτερη κατανόηση.

Στη θεραπευτική εργασία διαμορφώνεται ένα συστημικό μοντέλο παρέμβασης με βάση την κατανόηση της ψυχοπαθολογίας, τους διαθέσιμους θεραπευτικούς πόρους και τη διαθεσιμότητα των μελών της οικογένειας. Η συνεργασία σε δίκτυο θεραπευτών παιδιών, ενηλίκων και ψυχοθεραπευτών, αποτελεί ζητούμενο για μια πολυεπίπεδη παρέμβαση.

Εισαγωγή- ορολογία

Χρησιμοποιούμε τους όρους διαγενεακή ή διαγενεαλογική ψυχοπαθολογία και διαγενεακή ή διαγενεαλογική μετάδοση της ψυχοπαθολογίας και διαγενεαλογική ψυχοπαθολογία για να επισημάνουμε τη μετάδοση ορισμένων φαινομένων ψυχοπαθολογίας από την μια γενιά στην άλλη, από τους παππούδες στους γονείς, από τους γονείς στα παιδιά, κατά ένα ιδιαίτερο τρόπο.

Οι παιδοψυχίατροι και οι ψυχοθεραπευτές, είμαστε εξοικειωμένοι, με την τεράστια επίδραση που ασκεί το περιβάλλον και ιδιαίτερα οι γονείς στα παιδιά, ενώ έχουμε ως κεντρικό θέμα στην καθημερινή μας πρακτική τη διαμόρφωση του ψυχικού οργάνου ή της ταυτότητας εαυτού κατά την παιδική ηλικία.

Στη βιβλιογραφία για τη διαγενεαλογική μετάδοση και ψυχοπαθολογία έχουν γραφεί πολλά, ξεκινώντας από τον Freud και ιδιαίτερα τα τελευταία 40 χρόνια (από τη δεκαετία του 1960-70) από την πλευρά ψυχαναλυτών και οικογενειακών θεραπευτών.

Στο λεξικό της Ψυχανάλυσης των Laplanche-Pontalis (1967), δεν περιλαμβάνεται κάποιος όρος σχετικός με την διαγενεακή μετάδοση της ψυχοπαθολογίας.

Στο συστημικό λεξικό και βιβλίο πληροφοριών των Fritz Simon, Helm Stierlin και Lyman Wynne, (1985), διαβάζουμε στον λήμα «**multigenerational perspective /families of origin /multigenerational therapy**»: «τα διαδραστικά σχήματα (patterns), των πυρηνικών οικογενειών, αποδεικνύεται συχνά να έχουν προσχεδιαστεί και εγκατασταθεί, σύμφωνα με τα μοντέλα των οικογενειών καταγωγής. Έτσι, οι συναισθηματικές και κοινωνικές διαταραχές, μπορεί να ιδωθούν ως η έκφραση προβλημάτων που έχουν αναπτυχθεί και περάσει μέσα από την πορεία πολλών γενεών. Ειδικοί κανόνες και αξίες στο οικογενειακό σύστημα, έχουν εγκατασταθεί κατά τη διάρκεια της πορείας της οικογένειας. Σε ορισμένες καταστάσεις, οι κανόνες και οι αξίες, μπορεί να προκαλέσουν σύγκρουση, ένταση και πίεση και τη δημιουργία συμπτωμάτων. Με το δεδομένο αυτό, έχει νόημα, να συμπεριλαμβάνουμε τους γονείς και τους παππούδες στη θεραπεία, είτε για

διαγνωστικούς λόγους είτε για να αλλάξουμε τα μοντέλα διάδρασης της οικογένειας».

Για την γενετική μεταβίβαση:

Βεβαίως θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη την γενετική μεταβίβαση. Στη φράση του άλλου «είσαι φτυστός (ή) ο παππούς σου (η γιαγιά σου)», εμπεριέχεται ένα ισχυρό μήνυμα ταύτισης για το μικρό παιδί αλλά και μια βιολογική αλήθεια. Η πιθανή κληρονομημένη ομοιότητα της μορφής και άλλων σωματικών ή και ψυχικών μορφωμάτων.

Οι έρευνες της γενετικής και μοριακής βιολογίας δεν μπορεί βέβαια να αγνοούνται στην εποχή μας. Ελάχιστοι είναι αυτοί που πιστεύουν ότι σοβαρές ψυχικές διαταραχές, όπως η σχιζοφρένεια και οι συναισθηματικές διαταραχές οφείλονται αποκλειστικά σε επιδράσεις ψυχολογικές, κοινωνικές ή της ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά όμως, και οι γενετιστές δηλώνουν ότι η μετάδοση ακολουθεί σύνθετα μοντέλα γενετικής μεταβίβασης, και ότι αυτό που μεταβιβάζεται είναι η ευθραυστότητα μάλλον, πάνω στην οποία εμφανίζεται η διαταραχή, όταν επιδράσουν περιβαλλοντολογικοί και οικογενειακοί παράγοντες.

Μια πολυγενεακή προοπτική, δεν βλέπει τη μητέρα ενός σχιζοφρενούς παιδιού ως υπεύθυνη για τη σχιζοφρένεια του παιδιού της. Η μητέρα θεωρείται ένας κρίκος σε μια μακρά αλυσίδα κρίκων πολλών γενεών.

Ενίσχυση (anticipation) της παθολογίας

Μελέτες δεικνύουν σε ορισμένες παθολογίες το φαινόμενο της πρώιμης εμφάνισης των διαταραχών με την άφιξη των νέων γενεών (anticipation), και μάλιστα με σοβαρότερα φαινόμενα από τις προηγούμενες γενεές. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζει βέβαια κλινικό ενδιαφέρον για το πεδίο της Ψυχιατρικής του Παιδιού και του Εφήβου. Η υπόθεση της anticipation, υποστηρίζει ότι μια ασθένεια μεταβιβάζεται με μια αυξανόμενη σοβαρότητα από την μια γενεά στην άλλη τόσο ως προς την ένταση των συμπτωμάτων, όσο και ως προς την πιο πρώιμη εμφάνιση της διαταραχής.

Το φαινόμενο αυτό έχει παρατηρηθεί σε οικογένειες που έχουν μέλη που παρουσιάζουν σοβαρές συναισθηματικές διαταραχές (μείζονα κατάθλιψη και ψύχωση). Τι είναι αυτό που παίζει ρόλο στο φαινόμενο αυτό???

Η αντισιπασιόν, (προκαταβολή, ενισχυμένη καταβολή) μπορεί να οφείλεται σε δυναμικές χρωμοσωμικές μεταλλάξεις που παρουσιάζουν τα εμπλεκόμενα γονίδια,

αλλά και στη σημαντική επίδραση μη γενετικών παραγόντων, όπως είναι περιβαλλοντολογικοί και οικογενειακοί.

Για τη μεταβίβαση της ψυχικής ζωής από τη μια γενιά στην άλλη

Το θέμα της μετάδοσης των χαρακτηριστικών του ψυχισμού, του φυσιολογικού και του παθολογικού από τη μια γενιά στην άλλη αφορά την διαμόρφωση του ίδιου του ψυχικού οργάνου. Για τη διαμόρφωση αυτή, η Ψυχιατρική προστρέχει στις βασικές θεωρίες της ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τις περισσότερες και εγκυρότερες θεωρίες: ή μετάδοση του ψυχισμού στον άξονα των γενεών, εμπλέκει τον προκαθορισμό του υποκειμένου από κάτι που είναι παραπάνω από το ίδιο: από την ομάδα. Το υπό διαμόρφωση ψυχικό όργανο του παιδιού, θα πρέπει να οργανώσει την δικιά του εσωτερική ενδοψυχική λειτουργία διαμορφούμενο μέσα από μια διυποκειμενική ανταλλαγή με τους σημαντικούς άλλους στα πλαίσια μιας ομάδας.

Όπως λέγει ο Rene Kaes στην εισαγωγή του βιβλίου που επιμελήθηκε με την Haydee Faimberg (1993): «η ομάδα προηγείται από το υποκείμενο της ομάδας. Έτσι δεν έχουμε την επιλογή να μη μετέχουμε στην ομάδα, όπως δεν έχουμε και την επιλογή να έχουμε ή να μην έχουμε ένα σώμα. Και συνεχίζει: «με αυτό τον τρόπο ερχόμαστε στο κόσμο, με το σώμα και με την ομάδα και ο κόσμος είναι σώμα και ομάδα».

Επί πλέον κάθε άτομο θα πρέπει να ενσωματώσει στον εξελισσόμενο ψυχισμό του την πατρική κληρονομιά. Αυτό υπογραμμίζει και ο Freud, όταν αναφέρει τα λόγια που ο Γκαίτε βάζει στο στόμα του Φάουστ όταν διδάσκει στο μαθητή του: «αυτό που κληρονόμησες από τους πατέρες σου, για να το κατέχεις, πρέπει να το κερδίσεις». (Was du erbt von deinem Vatern hast, Erwirb es, um es zu besitzen). Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, το υποκείμενο δεν είναι το υποκείμενο μιας μόνον ομάδας: συνυπάρχουν σε αυτό πολυάριθμοι διυποκειμενικοί ψυχικοί χώροι των οποίων τα μορφώματα και οι διαδικασίες μεταφέρονται με τη ψυχική οδό και τα οποία κληρονομεί με διάφορους τρόπους: μέσω υποστήριξης, ταύτισης, ενσωμάτωσης, με τις ιδιαίτερες απαιτήσεις της ομάδας και την υποχρέωση σε απώθηση. Μέσω της μεσολάβησης αυτών των ομάδων, μεταδίδονται και ανακατασκευάζονται τα ιδανικά, οι ταυτίσεις, οι αξίες οι ιδεολογίες και οι μύθοι, οι μηχανισμοί άμυνας, οι τελετουργίες.

Η σημασία της διαγενεακής μεταφοράς στην Ελληνική Μυθολογία

Η σημασία της γενεαλογίας συναντάται στην Ελληνική Γραμματεία από τους αρχαίους χρόνους. Η Ελληνική Μυθολογία μελετά με λεπτομέρειες τα πάθη των θεών και των ανθρώπων. Στη ζωή των θεών, των ηρώων και των θνητών, το γένος έχει πρωτεύουσα σημασία ενώ συναντάται συνέχεια η διαγενεακή μεταφορά. Ο καθένας μεταφέρει και κατέχει τις αρετές των προγόνων του αλλά και πρέπει να πληρώσει για όσα κρίματα έχουν κάνει. Τις περισσότερες φορές τα πάθη προέρχονται από ατοπήματα των προηγούμενων γενεών. Η γενεαλογία ερμηνεύει την αιτία και αλληλουχία των γεγονότων.

Ο Οιδίπους ως βρέφος, καταδικάζεται σε θάνατο από τον πατέρα του Λάιο, ο οποίος διατάσσει την θανάτωση του βρέφους για να αποφύγει τον χρησμό σύμφωνα με τον οποίο θα φονευθεί από το ίδιο του παιδί, στη συνέχεια της κατάρας του Πέλοπα, επειδή ο Λάιος είχε ατιμάσει τον γιό του Πέλοπα, Χρυσίππο. Τα αποτελέσματα των ατοπημάτων της προηγούμενης γενεάς είναι τραγικά και αναπόφευκτα. Οι αρχαίοι εισάγουν τις έννοιες της ύβρης και της κάθαρσης σύμφωνα με τις οποίες η καταστροφή είναι αναπόφευκτη για όποιον πρόσβαλε τις αποφάσεις των θεών.

Ο μύθος κατανοείται και ερμηνεύεται ευκολότερα μέσω της μελέτης του γενεαλογικού δένδρου της οικογένειας. Ο Λάιος πρέπει να τιμωρηθεί για την ατίμωση του Χρυσίππου και η Θήβα, η πόλη στην οποία είναι βασιλιάς, και όλη η γενιά του. Ο Οιδίπους πρέπει να τιμωρηθεί και αυτός για τα ανόσια εγκλήματα του (πατροκτονία και αιμομιξία) παρότι τα διάπραξε χωρίς να το γνωρίζει. Ο μύθος πλέκεται πάνω στην αποσιώπηση και τη μη γνώση από τον πρωταγωνιστή των πραγματικών γεγονότων, ενώ κεντρική του στόχευση είναι η αποκάλυψη της αλήθειας. Η κάθαρση επέρχεται μόνον όταν η αλήθεια φανερώνεται και έχει επιβληθεί τιμωρία (ο Οιδίπους αυτοτιμωρείται μετά την συνειδητοποίηση της τραγικής αλήθειας). Η κληρονομιά βαραίνει και τους απόγονους του Οιδίποδα Ετεοκλή και Πολυνίκη.

Στο μύθο αυτό βλέπουμε τον κεντρικό ρόλο του μυστικού, της μεταφοράς της ενοχής από τη μια γενιά στην άλλη, και τη σημασία του ονόματος.

Πολυγενεαλογική προοπτική στη Συστημική Θεραπεία

Η πολυγενεαλογική προοπτική έχει τύχει ειδικής επεξεργασίας στο έργο του Ivan Boszormenyi-Nagy and Spark(1973), και του Muray Bowen (1976-1978).

Οι Ivan Boszormenyi-Nagy και Spark: Η θεραπεία του πλαισίου

Στο έργο τους "Invisibles Loyalties", ορίζουν τις μη ορατές νομιμοφροσύνες (Loyalties) ως μια διαγενεακή διαμόρφωση των σχέσεων που εμπλέκει πολλές

γενιές. Η νομιμοφροσύνη προς την καταγωγή του καθένα μαζί με την αμφισβήτηση αυτής της νομιμοφροσύνης και τη σύγκρουση που ακολουθεί, αποτελούν τις δύο όψεις μιας πραγματικότητας: «μπορούμε να πούμε ότι το υποκείμενο είναι πάντα νομιμόφρον προς την καταγωγή του. Αν δεν μπορεί να το κάνει ανοικτά, η νομιμοφροσύνη παρουσιάζεται με ένα έμμεσο τρόπο υπό τη μορφή συμπτωμάτων». Σύμφωνα με τον B-N., υπάρχει μια κληρονομιά που περιλαμβάνει στοιχεία θετικά και αρνητικά και μεταφέρεται διαγενεολογικά με μια επιτακτική εντολή. Η εντολή αυτή είναι μια υποχρέωση για το νεώτερο άτομο να την εκπληρώσει στο όνομα των προηγούμενων γενεών.

Η μη ορατή νομιμοφροσύνη μεταξύ των γενιών μπορεί να εκδηλώνεται μέσω της επανάληψης ενός ίδιου ρόλου, μιας ίδιας κοινωνικής κατάστασης, ενός παρόμοιου προβλήματος μη επιλυμένου.

Ο Bowen: η θεωρία των οικογενειακών συστημάτων

Ο Bowen ανέπτυξε τη θεωρία των οικογενειακών συστημάτων. Συνέλαβε την οικογένεια ως μια συναισθηματική μονάδα, ως ένα δίκτυο αλληλοσυνδεόμενων σχέσεων, που γίνεται καλύτερα αντιληπτό όταν αναλύεται μέσα σε ένα πολυγενεακό ή ιστορικό πλαίσιο. Πίστεψε ότι η ορμητική δύναμη που υποκινεί ολόκληρη την ανθρώπινη συμπεριφορά προέρχεται από το άδειασμα και το γέμισμα (ebb & flow) της οικογενειακής ζωής, το ταυτόχρονο σπρώξιμο και τράβηγμα ανάμεσα στα οικογενειακά μέλη για «απόσταση» και «συνύπαρξη». Αυτή η προσπάθεια για ισορροπία των δύο δυνάμεων – οικογενειακή συνύπαρξη (togetherness) και η διαφοροποίηση εαυτού (differentiation of the self) – είναι για τον B. το κεντρικό θέμα για όλους τους ανθρώπους. Με την επιτυχή ισορροπία, τα άτομα είναι ικανά να διατηρήσουν στενές ζεστές σχέσεις με τα αγαπημένα τους πρόσωπα ενώ διαφοροποιούν τον εαυτό τους σαν άτομο ώστε να μην παρασυρθούν από ότι συμβαίνει στην οικογένεια.

Η θεωρία του Bowen για την οικογένεια σαν σύστημα συναισθηματικών σχέσεων αποτελείται από οχτώ έννοιες. Έξι από αυτές εξετάζουν συναισθηματικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε πυρηνικές και εκτεταμένες οικογένειες. Δύο μεταγενέστερες έννοιες, η συναισθηματική αποκοπή (cut off), και η κοινωνική παλινδρόμηση, κατευθύνονται στις συναισθηματικές διαδικασίες διαμέσου των γενεών, στην οικογένεια και την κοινωνία. Και οι οχτώ έννοιες αλληλοσυνδέονται καθόσον καμιά δεν είναι πλήρως κατανοητή χωρίς την κατανόηση των άλλων.

Όλες, συνδέονται με την υπόθεση ότι το χρόνιο άγχος είναι πανταχού παρόν στη ζωή. Αν και μπορεί να εκδηλώνεται διαφορετικά και με διαφορετικούς βαθμούς έντασης, και εξαρτάται από ειδικές οικογενειακές καταστάσεις και από πολιτισμικές διαφορές, το χρόνιο άγχος είναι αναπόφευκτο μέρος της ζωής – ένα βιολογικό

φαινόμενο το οποίο ο Β. πίστευε ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν κοινό σε όλες τις μορφές της ζωής. Από αυτή την οπτική των φυσικών συστημάτων, το χρόνιο άγχος μεταδίδεται από τις παλιές γενιές, η επιρροή των οποίων παραμένει ζωντανή στο παρόν, καθώς οι οικογένειες παλεύουν με την ισορροπία της συνύπαρξης και της διαφοροποίησης των μελών τους.

Σαν παράγωγο της μειωμένης ατομικής αυτονομίας, το άτομο βιώνει αυξημένο χρόνιο άγχος. Το χρόνιο άγχος τότε αντιπροσωπεύει την βάση όλης της συμπτωματολογίας. Το μόνο αντίδοτο είναι η απελευθέρωση μέσα από τη διαφοροποίηση, η διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο μαθαίνει να χαρτογραφεί τη δική του πορεία από το να ακολουθεί αιώνια τις οδηγίες της οικογένειας και των άλλων.

Σύμφωνα με τη θεωρία των οικογενειακών συστημάτων, (Bowen 1978), οι οχτώ δυνάμεις που διαμορφώνουν την οικογενειακή λειτουργία είναι :

1. διαφοροποίηση του εαυτού
2. τρίγωνα
3. πυρηνικό οικογενειακό σύστημα
4. διαδικασία οικογενειακής προβολής
5. συναισθηματική αποκοπή
6. διαδικασία πολυγενεακής μετάδοσης
7. θέση των αδελφών
8. κοινωνική παλινδρόμηση

Κλινική των διαγενεακών προβλημάτων

Στην πράξη, συναντάμε παθολογίες, που μπορεί να προσεγγιστούν ακριβώς μέσω των θεωριών που αναφέρθηκαν. Μπορεί κανείς να μιλήσει για μια ιδιαίτερη κλινική των διαγενεακών προβλημάτων, η οποία εστιάζεται σε κομβικά σημεία που συνδέονται με αυτό που είναι μυστικό σε μια οικογένεια ή δεν έχει λεκτικοποιηθεί, τις σημαντικές ημερομηνίες και επετείους, την παθολογία της κρύπτης και του φαντάσματος, την επιλογή του συντρόφου, τις σχέσεις και τις αποκοπές μέσα στην οικογένεια, τις μη ορατές εντολές (επιταγές), την ονοματοδοσία, τα μεταφερόμενα τραυματικά γεγονότα στις οικογένειες και στις κοινωνίες.

Αντλαμβανόμαστε τη σημασία των γεγονότων αυτών στην επιλογή της θεραπευτικής παρέμβασης, και στην κατανόηση των αιτίων της παθολογίας. Πιστεύουμε ότι η οπτική της διαγενεακής προσέγγισης βοηθά στην κατανόηση της ψυχοπαθολογίας, βρίσκεται πολύ κοντά στη σύνθετη ανθρώπινη πραγματικότητα και επομένως μπορεί να προσφέρει και στην πράξη αυξημένες θεραπευτικές δυνατότητες παρέμβασης.

Η διαγενεακή προσέγγιση φαίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη στην κατανόηση της ψυχοπαθολογίας του παιδιού και του εφήβου. Πολλά από τα προβλήματα του παιδιού, ως ταυτοποιημένου ασθενή, γίνονται κατανοητά εφόσον εντοπισθούν μέσω μιας διαγενεακής προοπτικής, δηλαδή της δημιουργίας, μεταφοράς και εγκατάστασης τους από γενεά σε γενεά, από τους παππούδες στους γονείς και τα παιδιά η και από άλλα σημαντικά πρόσωπα με τα οποία συναλλάσσονται. Στο θεραπευτικό πλαίσιο μπορούμε εξάλλου να συμπεριλάβουμε γονείς, παππούδες και σημαντικούς συγγενείς. Για την κατανόηση της διαγενεακής μεταβίβασης, βοηθούμαστε ιδιαίτερα από την καταγραφή και μελέτη του γενεογράμματος.

Πέραν βέβαια των γονέων, σημαντικό ρόλο παίζει όλη η κοινωνική ομάδα και το πλέγμα αξιών μέσα στο οποίο εξελίσσεται η οικογενειακή ιστορία (κοινωνικοπολιτικά γεγονότα στη χώρα, θρησκευτικές πεποιθήσεις), και των κυρίαρχων σημαινόντων (λόγων, αξιών, συναισθημάτων) τα οποία αναδεικνύει κάθε οικογένεια και ομάδα.

Γεγονότα και ψυχικά μορφώματα που μεταφέρονται διαγενεακά

Καταγράφονται παρακάτω ορισμένες γενικές πεποιθήσεις και ψυχικά μορφώματα τα οποία μεταφέρονται διαγενεακά και έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για το άτομο στο βαθμό που διαμορφώνουν τον ψυχικό κόσμο του ατόμου και της οικογένειας του ή και της γενιάς του. Συνήθως συνδέονται με ισχυρό συναισθηματικό βίωμα η ψυχικό τραύμα.

Πολλές φορές γίνεται προσπάθεια απόκρυψης και τροποποίηση στη μεταφορά των βιωμάτων από τη μια γενιά στην άλλη με αποτέλεσμα την μεταφορά και εμφάνιση στους κατιόντες ψυχοπαθολογίας, η οποία επί σειρά γενεών δεν μπορεί να αποσβεστεί.

Θεωρούμε ιδιαίτερα χρήσιμη την μελέτη και κατανόηση των μορφωμάτων αυτών από τους ψυχοθεραπευτές και μάλιστα αυτούς που ασχολούνται με παιδιά και οικογένειες. Πρόκειται για ψυχοπαθολογίες που συναντάμε καθημερινά στα παιδιά στην πρακτική μας .

A. Γενικές πεποιθήσεις και ψυχικά μορφώματα, τα οποία μεταφέρονται διαγενεακά, μπορεί να είναι:

- 1. θρησκευτικές πεποιθήσεις και στις ακραίες μορφές τους θρησκευτικός φανατισμός**
- 2. πολιτικές πεποιθήσεις και πολιτική αντιπαλότητα**
- 3. εχθρότητα μεταξύ χωρών, φατριών, ομάδων**

4. τραύματα απώλειας (προσφυγιά-χαμένες πατρίδες, ατυχήματα, αιφνίδιοι θάνατοι, φυσικές και οικονομικές καταστροφές)

Οι γενικές αυτές πεποιθήσεις διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα λαών, και κοινωνικών ομάδων και επηρεάζουν δραστικά την ατομική ταυτότητα. Τα χαρακτηριστικά τους μελετώνται από την κοινωνιολογία και τους επιστήμονες της οικογενειακής θεραπείας.

Β. Ενδο-οικογενειακά θέματα και ψυχικά μορφώματα, τα οποία μεταφέρονται διαγενεακά, μπορεί είναι:

1. Αποσιώπηση & Μυστικό

Μπορεί να αφορά σε θέματα σχετικά με τη γενεαλογία, κυρίως υιοθεσία, θέματα σχετικά με σωματική ή/και σεξουαλική κακοποίηση. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να αφορά σε οικονομική καταστροφή ή παραβατική συμπεριφορά και απαξίωση μέλους μέσα στην οικογένεια (δόλια χρεωκοπία, παράνομος πλουτισμός, αλκοολισμός, ναρκωτικά, τζόγος, κλοπές, φόνοι, φυλακίσεις).

Στην κατανόηση της ψυχοπαθολογίας αυτής, κεντρική θέση κατέχει η ύπαρξη ανεπεξέργαστου τραύματος σε συνδυασμό με την απόκρυψη του και τη δημιουργία σε επίπεδο επικοινωνίας της αποσιώπησης ή μυστικού (Secret). Αυτό που "αποσιωπάται" για μια γενιά μπορεί να γίνει "μη αναπαραστάσιμο" για τις επόμενες. Έτσι αυτό που απλώς είναι σιωπή για έναν γονιό γίνεται μυστικό για ένα παιδί. Τις περισσότερες φορές το μυστικό συνδέεται με αίσθημα ντροπής.

Ο S. TISSERON, Γάλλος ψυχαναλυτής αναλύει τους μηχανισμούς μεταφοράς της ψυχοπαθολογίας στο βιβλίο του "οικογενειακά μυστικά" (2014): «το παιδί φορέας του μυστικού μπορεί έτσι, παρά τη θέληση του, να ταυτιστεί με ένα κομμάτι της ταυτότητας του γονέα που σχετίζεται με το μυστικό, ή να είναι το αντικείμενο μιας προβλητικής ταύτισης, της οποίας και ο πατέρας του ήταν θύμα από την πλευρά ενός τρίτου, της οικογένειας ή εκτός της οικογένειας. Σε κάποιες περιπτώσεις, ακόμη πιο σοβαρές, το παιδί βρίσκεται στη σύγκλιση διαφόρων συμπληρωματικών προβλητικών ταυτίσεων που προέρχονται από διαφορετικούς κρίκους της αλυσίδας των γενεών. Έτσι ένας έφηβος μπορεί να είναι επιφορτισμένος με κάποια σημαντικά χαρακτηριστικά, τα οποία παραπέμπουν σε συναισθήματα ντροπής, ενός παππού που χάθηκε και να επιβαρύνεται επιπλέον από τον παππού που ζεί, τον πατέρα του και τους θείους του, εφόσον όλοι είναι φορείς του ίδιου επώδυνου μυστικού».

Σε άλλες περιπτώσεις δεν πρόκειται για μη αποδεκτή ντροπή αλλά για την ανάθεση ενός ρόλου ενός αγαπητού και θαυμαστού προγόνου για τον οποίο κανείς δεν μιλά

ανοικτά. Αυτό εγείρει το πρόβλημα της επιστροφής του μυστικού. Το ακατανόμαστο, το άρρητο, το μη λεχθέν δεν αποκτά τα χαρακτηριστικά του από την μια στιγμή στην άλλη. Κρύβεται πίσω από την διαταγή απόμακρων προγόνων προς τους σύγχρονους συγγενείς να μη το συζητούν, αλλά ακόμη και να μη το σκέφτονται, ενώ παράλληλα υπάρχει και η υποχρέωση το γεγονός ή η ιδιότητα αυτή να μη ξεχαστεί. Η μεταφορά γίνεται κάποιες φορές με τροποποίηση. Ο ξεχασμένος λόγος επανέρχεται. Πρόκειται για την επιστροφή του μη λεχθέντος, του μη αναπαριστώμενου, του μυστικού, υπό διαφορετικές μορφές και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές.

Η ANNE ANCELIN- SCHUTZENBERGER, μιλά για το άρρητο: «οι διαγενεακές μεταφορές είναι μυστικά, αποσιωπημένα γεγονότα, καταστάσεις που δεν συζητήθηκαν, κρυμμένες, που σε κάποιες περιπτώσεις απαγορεύεται και να τις σκέπτεται κανείς, οι οποίες μεταφέρονται στους κατιόντες, χωρίς να τις επεξεργάζονται με την σκέψη αλλά και χωρίς να τις ξεπερνάνε». Βλέπουμε λοιπόν στην κλινική να εμφανίζονται τραυματισμοί, ασθένειες, σωματικές και ψυχοσωματικές εγγραφές, οι οποίες μπορεί να εξαφανιστούν εάν τις μιλήσουμε, φωνάξουμε, κλάψουμε, τις δουλέψουμε.

Πολλές φορές, σύμφωνα με τον οικογενειακό μύθο, ο κανόνας της σιωπής κτυπά και κάνει κακό στο πιο αδύναμο και αγχώδες παιδί της οικογένειας, το οποίο γίνεται φορέας του άρρητου και των μυστικών. Το γεγονός ότι κουβαλάει κανείς ένα τέτοιο μυστικό τροποποιεί την ύπαρξη του. Και αυτός ο τρόπος ύπαρξης κληρονομείται, μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, και επιστρέφει με κάποια νέα μορφή (σύμπτωμα). Η χαμένη λέξη επανεμφανίζεται γιατί δεν μπορεί να κρυφτεί για πάντα όπως ένα μη νόμιμο παιδί. Στο τέλος, εμφανίζεται κάποιο πρόσωπο που είναι ο τελικός εξουσιοδοτημένος αποδέκτης, αυτός που θα επιτελέσει τη διαγενεακή αποστολή που η μοίρα την κρατούσε μυστική.

2. Γενεαλογία, διαγενεακή συνέχεια, το φύλο

Είναι γνωστή η σημασία του «ανήκειν» σε μια γενιά και της συγκρότησης της γενεαλογικής συνέχειας, δηλαδή της σύνδεσης μεταξύ των γενεών στο πέρασμα του χρόνου καθώς και της θέσης στην οποία εγγράφεται ένα άτομο μέσα στο δίκτυο της γενεαλογίας με άλλοτε άλλη σημασία. (βλ. στον μύθο του Οιδίποδα).

Ιδιαίτερη σημασία στη διαγενεακή μεταβίβαση παίζουν οι τελετές. Μέσω των τελετών και τελετουργιών, τις οποίες εισήγαγαν οι πρόγονοι και επαναλαμβάνουν οι κατιόντες, η γενιά και η ίδια η ζωή συνεχίζεται και διαφυλάσσεται η συνέχεια.

3. Ονοματοδοσία (οικογενειακό όνομα και μικρό όνομα)

Όταν δίδεται το ίδιο όνομα από τη μια γενεά στην άλλη, καταλαβαίνουμε συνήθως ότι πρόκειται για μια συμμόρφωση σε έναν εγκαταστημένο κανόνα νομιμότητας (έθιμο, παράδοση), για μια δομημένη συνήθεια η οποία σχετίζεται επίσης με την ασυνείδητη πάλη ενάντια στο πεπερασμένο και τον θάνατο, μέσω της διαιώνισης του ονόματος. Η ανθρώπινη αδυναμία έχει ανάγκη της αθανασίας. Μια γενιά που τελειώνει μπορεί να αποτελέσει μια αιτία δυστυχίας σε αυτούς που την τελειώνουν. Το βάρος του χρέους προς τους προγόνους, είναι πολύ βαρύ σε συνδυασμό με τη σκέψη ότι μπορεί να σκοτώσεις όχι μόνον τον πατέρα και τη μητέρα, αλλά επίσης όλους τους προγόνους. Το πένθος των γονέων διευκολύνεται πολύ όταν τους προσφέρει έναν απόγονο (με το όνομα τους), μέσω του οποίου εξασφαλίζεται η συνέχεια.

Το όνομα που δίνεται και δεν αλλάζει, αποτελεί μια συμβολική εγγραφή που παραπέμπει στην ιστορία της οικογένειας και μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα στην τύχη αυτού του παιδιού. Το παιδί μπορεί να πάρει το όνομα του επίσης από έναν ήρωα, παλιό ή σύγχρονο, θρησκευτικό ή ιστορικό ή καλλιτέχνη που έχει μια σημασία για τον γονέα που το διάλεξε στις ιδιότητες του οποίου παραπέμπει φαντασιακά (δεν είναι ουδέτερο να ονομάζεται κανείς Σπάρτακος, Λαοκράτης ή Μοχάμεντ).

4. Η θέση στη γενιά. Το παιδί που γεννιέται για να αναπληρώσει μια απώλεια

Η θέση στη γενιά και η στιγμή της γέννησης παίζουν σημαντικό ρόλο.

Το παιδί που γεννιέται μετά από ένα θάνατο, συνήθως ενός προηγούμενου παιδιού, καμιά φορά κάποιου άλλου στην οικογενειακή σειρά, και το οποίο έρχεται να τον αναπληρώσει. Συχνά το παιδί αυτό έχει συνδεθεί με τον θάνατο, γιατί μέσα στο ασυνείδητο (ανεπεξέργαστο) της οικογένειας η θέση του είναι με τους νεκρούς (καθόσον μέσα από το παιδί αυτό διατηρούν τον πεθαμένο ζωντανό παρά φροντίζουν την ζωή του νεοφερμένου, στις περιπτώσεις που δεν έχει γίνει πένθος). Αυτό το παιδί θα δυσκολευτεί να βρει τη θέση του στην οικογένεια ή μάλλον κινδυνεύει να αποκτήσει τη θέση ενός φαντάσματος και όχι της ίδιας της προσωπικής του ταυτότητας.

Ένα τέτοιο παιδί υπήρξε ένα άλλο νεότερο μυθικό πρόσωπο ο Salvador Dali: Ο S.D. είχε έναν νεώτερο αδελφό τον οποίον αγαπούσαν πολύ οι γονείς του, Ό αδελφός αυτός πέθανε τρία χρόνια πριν από τη γέννηση του και όταν γενήθηκε του έδωσαν το όνομα του (Salvador).

Λέει λοιπόν ο Dali σε μια από τις απολαυστικές του συνεντεύξεις: «η ζωή μου όλη καθορίστηκε από την ύπαρξη (θάνατο) αυτού του αδελφού. Έπαιζα τη μεγαλοφυΐα από την μικρή μου ηλικία γιατί ήμουν υποχρεωμένος κάθε μέρα να σκοτώνω (με τη συμπεριφορά μου) τον νεκρό αδελφό μου και να αποδεικνύω ότι δεν θα είχα την τύχη αυτού του αδελφού και ότι θα είμαι ζωντανός».

(<http://www.ina.fr/video/I00008168>. Συνέντευξη του Salvador Dali).

5. Τα επαγγέλματα, οι επετειακές ημερομηνίες

Όταν κάνουμε ένα γενεόγραμμα στο οποίο σημειώνουμε τα ονόματα, τις ηλικίες, ημερομηνίες), πολλές φορές διακρίνουμε σημαντικές φάσεις μια γενιάς που μπορεί να σχετίζονται με γεγονότα που συνέβησαν στην προηγούμενη γενεά ή σε επετειακές ημερομηνίες.

Γράφει η ANCELINE SCHUTZENBERGER (1999): «ο άνθρωπος διαθέτει μνήμη ελέφαντα, και τα ήθη και έθιμα του γάμου, ο αριθμός των παιδιών, και συχνά ακόμη και η ηλικία του θανάτου, η επιλογή του επαγγέλματος, μεταβιβάζονται από γενεά σε γενεά, είτε με τρόπο μλημένο και συνειδητό, είτε υπόγεια. Γινόμαστε γιατροί, μηχανικοί, αγρότες, συμβολαιογράφοι, στρατιωτικοί από πατέρα σε γιό, και χωρίς να το ξέρουμε παντρευόμαστε και πεθαίνουμε στην ίδια ηλικία, καμιά φορά την ίδια εποχή, την ίδια ημερομηνία. Πολλοί άνθρωποι κάνουν μια συνειδητή επιλογή ή μια ασυνείδητη πρόβλεψη από οικογενειακή αόρατη νομιμοφροσύνη.

6. Η επιλογή συντρόφου (συζύγου)

Όταν οι άνθρωποι παντρεύονται, διαλέγουν συχνά συντρόφους, οι οποίοι ανήκουν σε παρόμοιο οικογενειακό αστερισμό με την οικογένεια καταγωγής τους, πάσχουν από τις ίδιες ασθένειες, έχουν κοινή καταγωγή, ταιριάζουν στα ονόματα ή έχουν υποστεί παρόμοια τραύματα στην παιδική τους ηλικία.

7. Σχέσεις, αποκοπές μέσα στην οικογένεια και οικογενειακός μύθος

Ο οικογενειακός μύθος περιλαμβάνει πεποιθήσεις των μελών της οικογένειας και τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται. Αυτές οι πεποιθήσεις μπορεί να γίνονται δεκτές a priori παρά τις εμφανείς παρεκκλίσεις ή παραβιάσεις. Ο οικογενειακός μύθος είναι ένα προϊόν που παράγεται συλλογικά, όχι ατομικά, και προδιαγράφει τους ρόλους και την ιδιότητες που αναλαμβάνουν τα μέλη μιας οικογένειας στις αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις τους. Φαίνεται ότι η οικογένεια αναλαμβάνει να μοιράσει ρόλους σε κάθε ένα από τα μέλη της. Σε μια διαγενεακή προοπτική,

ενδεχομένως κάποια μέλη αναλαμβάνουν τον ρόλο που έπαιζε κάποιος πρόγονος τους.

8. Η αόρατη νομιμοφροσύνη

Σύμφωνα με τον Boszormenyi-Nagy, στις οικογένειες υπάρχει ένα είδος μεγάλου βιβλίου, στο οποίο καταγράφονται οι οικογενειακές σχέσεις. Σ' αυτό καταγράφονται οι αξίες και τα χρέη που έχουν συσσωρευτεί από τις δύο μεριές ενός ζευγαριού, και που δίνει έναν λογαριασμό: τις οφειλές και το έχειν λαμβάνει. Εάν μέσω των προηγούμενων γενεών έχουν συσσωρευτεί οφειλές και αδικίες, το νεογέννητο κληρονομεί μια βαριά κληρονομιά. Ως κληρονομιά ο B-N. εννοεί ένα διαγενεακό ένταλμα (εντολή). Η κληρονομιά περιλαμβάνει θετικά και αρνητικά στοιχεία. Και η εντολή είναι μια υποχρέωση, μια λειτουργία που δίνει ένα πρόσωπο σε έναν άλλον για να την εκτελέσει στο όνομά του. Ακόμη και η γεωγραφική απόσταση και η φυγή ενός απόγονου, δεν τον απελευθερώνει από τα χρέη του προς την οικογένεια.

«Όταν οι άνθρωποι επαναλαμβάνουν συνέχεια την ίδια στάση, δεν αλλάζουν, και παραμένουν καθηλωμένοι στους ρόλους τους, αυτό εξυπηρετεί συνήθως τις ανάγκες του δικτύου των οικογενειακών υποχρεώσεων», λέγει ο B-N.

Η αθέατη νομιμοφροσύνη, μεταξύ των γενεών, μπορεί να χαρακτηρίζεται από την επανάληψη του ίδιου ρόλου, της ίδιας κοινωνικής κατάστασης, ενός προβλήματος που δεν έχει επιλυθεί, ως εάν πρέπει να παραμείνουμε νομιμόφρονες απέναντι σε κάποιον επειδή έχουμε λάβει εντολή από έναν πρόγονο.

Από την κατανόηση στη θεραπεία

Αναφερθήκαμε σε πεποιθήσεις και ψυχικά μορφώματα που μεταβιβάζονται στα παιδιά διαγενεακά. Η αναζήτηση των καταστάσεων αυτών κατά την λήψη του ιστορικού είναι σημαντική για την κατανόηση των προβλημάτων που μεταφέρονται στο παιδί. Η καταγραφή του γενεογράμματος στη συνέντευξη αξιολόγησης βοηθά στην εντόπιση της διαγενεακά μεταφερόμενης ψυχοπαθολογίας.

Σύμφωνα με τον Bowen ο θεραπευτής πρέπει να αποφεύγει το κάλεσμα της οικογένειας για συγχώνευση και τριγωνοποίηση. Η μείωση του άγχους αποτελεί πρωταρχικό καθήκον του θεραπευτή. Ο B. συνήθως δουλεύει με τους δυο γονείς. Θα πρέπει να επιδεικνύει αντικειμενικότητα και με ψυχραιμία, άμεσες ερωτήσεις, εστιασμό σε μια αυτοκαθοριστική θέση-Εγώ. Στη συνέχεια ο θεραπευτής καλεί κάθε έναν από τους γονείς να δει τη δική του συμμετοχή στις σχέσεις. Στόχος η

συναισθηματική αυτονόμηση και η απεμπλοκή από συναισθηματικά φορτωμένες τριγωνοποιήσεις. Μπορεί να δουλέψει περισσότερο με τον έναν, διαλέγοντας αυτόν που είναι περισσότερο συναισθηματικά διαφοροποιημένος και μπορεί να κινήσει τα πράγματα.

Στο θέμα της αποκάλυψης των μυστικών και της βαριάς διαγενεακής κληρονομιάς (τραύμα, κληρονομούμενα προβλήματα), προσπαθούμε να απεμπλέξουμε το παιδί, ανάλογα με την ηλικιακή του φάση, από τα οικογενειακά βάρη. Η απεμπλοκή αυτή μπορεί να προχωρήσει μέσα από την επεξεργασία του λεκτικοποιούμενου υλικού, σε συνδυαζόμενη εργασία ατομικής δουλειάς με το παιδί και δουλειάς με το συζυγικό ζεύγος ή και τον κάθε γονέα χωριστά.

Σε κάθε περίπτωση προχωράμε προσεκτικά και με σεβασμό προς την οικογένεια. Το μυστικό (πχ μια αποσιωπημένη υιοθεσία) δεν μπορεί παρά να αποκαλυφθεί από τους ίδιους τους εμπλεκόμενους και όχι από τον θεραπευτή. Εν τούτοις στα τοξικά επικίνδυνα μυστικά και όταν το παιδί/έφηβος κινδυνεύει να παγιώσει σοβαρή ψυχοπαθολογία (πχ παραλήρημα σε υιοθετημένο έφηβο), η θεραπευτική παρέμβαση οφείλει να γίνει πιο ισχυρή προς την κατεύθυνση της άρσης των τοξικών μυστικών.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ

Τον Φοίβο, έναν συμπαθητικό έφηβο 15 ετών με δυνατή σωματική ανάπτυξη, φέρνει η μητέρα στο Τμήμα μας, για ανάρμοστη συμπεριφορά στο σχολείο. Δεν ασχολείται με τα μαθήματα, μπλέκει σε καυγάδες. Πρόσφατα χτύπησε ένα παιδί και απείλησε τους γονείς του. Έχει ήδη μείνει δύο φορές στην ίδια τάξη. Κάνει παρέα με μεγαλύτερα παιδιά εκτός του σχολείου, δεν ενδιαφέρεται για τα μαθήματα, υπερασπίζεται τους αδύναμους. Το νέο του σχολείο απειλεί να τον διώξει και ζητά την παρέμβαση της υπηρεσίας μας. Ο ίδιος ο Φ. λέει ότι τον ενδιαφέρει η δουλειά του πατέρα του και δεν βρίσκει ενδιαφέρον στο σχολείο.

Είναι το δεύτερο από τα τρία αγόρια της οικογένειας. Η πατρική οικογένεια έχει να επιδείξει πολύ εξουσία και ανδρισμό: ο πατέρας έχει μαγαζί με δουλειές της νύχτας, βγάζει πολλά λεφτά και θέλει τα αγόρια του να του μοιάσουν. Ο πατρικός παππούς ήταν οικονομικά ισχυρός αλλά έχασε την περιουσία παίζοντας χαρτιά. Η μάνα, ξένη από μακρινή χώρα ερωτεύτηκε τον πατέρα σε ένα ταξίδι της στην Ελλάδα και κλείστηκε στο σπίτι ασχολούμενη με το μέγλωμα των τριών αγοριών. Το πρώτο αγόρι της οικογένειας, σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας έδωσε η μητέρα, έφυγε από το σπίτι, σπούδαζε σε χώρα της Δυτικής Ευρώπης, επικοινωνούσε συναισθηματικά μόνον μαζί της και είχε την απόρριψη του πατέρα. Έχασε τη ζωή του πριν τρία χρόνια, στην ηλικία των είκοσι ετών (χρήση ουσιών, άτακτη ζωή, τροχαίο ατύχημα ή κάτι άλλο). Ο πατέρας απογοητευμένος από την τύχη του πρώτου γιού που δεν υπήρξε αντάξιός του, πήρε κοντά του τον Φοίβο και

ήθελε να τον κάνει διάδοχο του στην δουλειά και στους τρόπους. Ο Φ. υιοθετώντας την πατρική μετάδοση αδιαφορεί για το σχολείο στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, μπαίνει στη ζωή της νύχτας, γυμνάζει το σώμα του, κάνει παρέα με μεγάλους, έχει σχέσεις με κορίτσια της νύχτας. Ο πατέρας είναι άρρωστος τη στιγμή της παραπομπής και ο θάνατος του μετά από λίγους μήνες, σε μέση ηλικία, ανατρέπει τα δεδομένα της οικογένειας αλλά και την πορεία του Φοίβου και τις επιλογές του στη ζωή. Δεν τον γνωρίσαμε από κοντά.

Το αίτημα για βοήθεια δεν ήταν πλέον μόνον του σχολείου και της μητέρας αλλά και του ίδιου του εφήβου. Ο Φ. παλεύει μεταξύ της μέχρι τώρα ζωής του και μιας νέας προσπάθειας. Θα πρέπει να επιλέξει την πορεία του μεταξύ αυτού που του πρότεινε ο πατέρας ή να χαράξει έναν νέο δρόμο απελευθερούμενος από το χρέος. Δείχνει ικανότητα στη σχέση με τους θεραπευτές, πλησιάζει και ανταλλάσσει με τη μητέρα. Στην αρχή αναδύθηκε η ανάγκη του εφήβου να μείνει νομιμόφρων στη μνήμη του πατέρα, επωμιζόμενος την κληρονομιά του. Στην πορεία της θεραπείας, κομβικό ρόλο παίζει η επεξεργασία των «μυστικών» της οικογένειας: ο απροσδόκητος θάνατος του αδελφού, οι ύποπτες δουλειές του πατέρα, οι δυσκολίες του συζυγικού ζεύγους.

Η θεραπεία περιλάμβανε συνδυασμό ατομικών συνεδριών του εφήβου και συνεδριών μαζί με τη μητέρα. Η μητέρα απαλλαγμένη από τα δεσμά της ανδρικής εξουσίας, προσπαθεί να χαράξει μια νέα πορεία για την οικογένεια και τον έφηβο. Υποστηρίχθηκε στο να αποδεχθεί την αυτονομία του εφήβου μέσα από νέες επιλογές, αντίστοιχες με την ηλικία του. Ο έφηβος υποστηρίχθηκε στην επεξεργασία του πένθους του πατέρα του, στην προσπάθεια αποκοπής από τη ζωή της νύχτας, στο να βρει μια αποδεκτή συμπεριφορά και θέση στο σχολείο και να ξανανοίξει την πόρτα σε μια αυτόνομη αλλά αποδεκτή πορεία. Ενάμιση χρόνο μετά από τον θάνατο του πατέρα του, δείχνει ικανός να μεταβολίσει τα βαριά διαγενεακά μηνύματα, να φωτίσει τις σκοτεινές περιοχές της οικογενειακής ιστορίας και να χαράξει τον δικό του δρόμο.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BOSZORMENYI-NAGY I. & SPARK G.M. (1973): *Invisible Loyalties*. Harper and Row, New York.
- GOLDENBERG I.. & H. (2000), Bowen's Family System, in *Family Therapy an overview*, Brooks/Cole Ed.
- GOLDENBERG I.. & H. (2000), Contextual Therapy, in *Family Therapy an overview*, Brooks/Cole Ed.
- KAES R.& FAIMBERG H.(1993): *Transmission de la vie psychique entre generations*, Dunod, Paris.

SIMON F., STIERLIN H., WYNNE L., (1985), A Systemic Vocabulary and SoUrcebook, Family Process Press.

SCHUTZENBERGER ANNE ANCELINE, (2004) Secrets, Secrets de famille et transmissions invisibles, in, Secrets, Secrets, Cahiers critiques de thérapie familiale et de pratiques de réseaux, N. 33.

TISSERON SERGE (2004), le secret ne s'oppose pas a la vérité, mais a la communication, in, Secrets, Secrets, Cahiers critiques de thérapie familiale et de pratiques de réseaux, N. 33.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ (1986), Ο Μύθος του Οιδίποδα, Οιδίπους, Λάβδακος και Λαβδακίδες, Τόμος 3, σελ. 84-97. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ. Αθήνα.

TISSERON SERGE, (2014), *Οικογενειακά Μυστικά* . Εκδ. ΑΓΡΑ, Αθήνα.

<http://www.ina.fr/video/I00008168>. Συνέντευξη Salvador Dali.